

Újdonság: hagyomány

Demeter Tamás: A szociologizáló hagyomány.

Budapest, Századvég, 2011, 214 p.

Sivadó Ákos

akos.sivado@gmail.com

Amikor valaki egy nemzet filozófiai vagy szellemtudományos teljesítményeinek átfogó keretben történő tárgyalására tesz kísérletet, a legfontosabb feladata annak alátámasztása lesz, hogy az a bizonyos keret legitim módon alkalmazható – azaz az egyes gondolkodók munkássága valóban beleilleszthető a választott narratívába. A magyar filozófia történetével kapcsolatban ez a feladat azért is tűnik különösen nehéznek, mert azt eddig leginkább mint a nyugati filozófia teóriáinak recepció-történetét tartották számon; olyasmiként tehát, ami híján van a csak rá jellemző, ha úgy tetszik „sajátságosan magyar” megfontolásoknak. Demeter Tamás legújabb könyvében azonban olyan alternatívát kínál a bevett képpel szemben, amelynek segítségével a magyar gondolkodók szellemi teljesítményei egységes keretbe illeszthetők egy jellegzetes szemléletmód alapján: a XX. század magyar filozófiai életet leginkább foglalkoztató kérdései ugyanis szerinte következetesen a társadalmiságból fakadnak, a magyar filozófiai vizsgálódások a specifikusan közép-európai társadalmi-történelmi háttér előtt rendezhetők koherens narratívába. A kérdés tehát az, hogy a „német idealizmus” vagy a „brit empirizmus” mintájára érdemes-e „magyar szociologizmusról” beszélni. Demeter válasza egyértelmű „igen”, ebből a perspektívából szemlélve pedig a magyar filozófiának olyan hagyománya látszik körvonalazódni, amely sikeresen szembeszállhat azzal a felfogással, hogy az „túlnyomórészt receptív, befogadó, kevésbé kreatív”. (Demeter, 2011, 13. o.)

A könyv a XX. század elejének pszichologizmus-vitájától (egész pontosan Palágyi Menyhért pszichologizmus-kritikájától) Nyíri Kristóf kommunikációelméleti és -történeti érdeklődésű írásaiig kísérli meg bemutatni a magyar gondolkodókra jellemző szociologizáló nézőpontot. Úgy vélem, szerencsésebb „gondolkodókról” beszélni, hiszen Demeter a kifejezetten filozófiai írások mellett a magyar kommunikációtörténet (Hajnal István), tudásszociológia (Mannheim Károly) és művészetsszociológia (Hauser Arnold) kiemelkedő teljesítményeit is sikeresen integrálja az első fejezetben felvázolt keretbe; sőt, Lukács György, Heller Ágnes vagy Nyíri Kristóf filozófiájának értelmezésére is ez az átfogóbb megközelítésmód kínál számára lehetőséget.

Demeter szerint tehát a szociologizáló szemléletmód a magyar filozófiatörténet hagyományteremtő jellegzetessége: kialakulásának, megszilárdulásának valamint továbbélésének egy-egy lépcsőfokát mutatja be a kötetben szereplő kilenc tanulmány. Az írások a témából kifolyólag nem pusztán a filozófiai közélet érdeklődésére tarthatnak számot, hanem reflexióra készíthetők a magyar szociológia- és társadalomelméletek kutatóit is. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, érdemes röviden megvizsgálni, hogy milyen típusú szociologizálás az, amelyet a Demeter kínált narratíva szereplői folytattak/folytatnak.

A XX. század elejére kialakult a társadalomtudományok feladatával és az általuk alkalmazott módszertannal kapcsolatos álláspontok két élesen elkülönülő táborra: az egyik oldalon a társadalomtudományos *oksági magyarázatok* primátusát hirdető, alapvetően pozitivistá szociológia-felfogás hívei, míg a másikon a társadalmi jelenségeket *megérteni* kívánó elméletek képviselői foglaltak helyet. Az előbbieket számára Émile Durkheim és köre, az utóbbiaknak a Georg Simmel és Max Weber nevével fémjelzett szellemtudomány-koncepció jelentette a kiindulási pontot – és míg a Magyarországon szintén a századelőn megalakult Társadalomtudományos Társaság szociológiai érdeklődésű tagjai elsősorban Spencer, Marx és Durkheim tanításaiból kiindulva kísérelték meg a társadalomelméleti problémák megközelítését,¹ addig a Lukács György köré csoportosult Vasárnapi Kör Simmel és Tönnies meglátásait igyekezett továbbgondolni. Mint arra Demeter is utal (25-26. o.), a kifejezetten társadalomtudományos indíttatású társaságok egyáltalán nem, vagy csak alig foglalkoztak filozófiai kérdésekkel, így – kevés kivételtől eltekintve – nem is tudtak gyümölcsözőleg hatni a századelő magyar filozófiai törekvéseire. A szociologizáló hagyomány tehát nem a magyar szociológiai/társadalomtudományos élet hatására, hanem inkább *annak ellenére* alakult ki, érte ezen azt, hogy társadalmi, gondolkodásmód-beli, esztétörténeti problémákra adott filozófiai válaszai jellegzetesen „anti-pozitivistá” nézőpontból bontakoztak ki.²

A pozitívizmussal szembeni szellemtudományos attitűd a legtöbb esetben a kötetben szereplő gondolkodók antropológiájának egyenes következménye: az individuumot a társadalomtól elválasztó, azt történeti-szociológiai meghatározottságából kiszakító emberkép nem fér össze olyan ideológiákkal, melyek a szociológiai problémákat a társadalmiság felől kísérlik meg megérteni és értelmezni. Szándékosan használom itt az *ideológia* fogalmát – Demeter könyve ugyanis sokat tesz azért, hogy az ideológiakritika napjainkban is általánosan elfogadott, leleplező értelme mellett a Márkus György meglátásaiból kibontakozó *emancipatorikus-hermeneutikai* ideológiakritika-fogalom is bekerüljön (azaz inkább visszakerüljön) a tudományos diskurzusba. Így jelen esetben sem kívánok mást jelezni, mint hogy a kora XX. századi magyar filozófusok világnézete nem tette lehetővé a pozitivistá tendenciák elfogadását, helyettük viszont termékenyen integrálta a szellemtudományos megértés XIX. század végi, XX. század eleji koncepcióit.³

1 Ld. ehhez *A szociológia első magyar műhelye* (1973) válogatást, valamint Némedi Dénes (2007) tanulmányát Durkheim és Mauss magyar recepciójáról.

2 Különösen igaz ez Lukács György kvantifikálással szembeni ellenérzéseire, melyekről részletesen olvashatunk a IV. fejezetben.

3 Az ideológiafogalmak használatáról részletesebben ld. a IV-V. fejezeteket, érintőlegesen pedig a IX –t.

Ez a hozzáállás tette lehetővé – többek között –, hogy a lukácsi drámaértelmezésben az osztályhanyatlás központi szerepet játsszon (IV. fejezet), avagy hogy Hajnal alternatív interpretációját kínálja a kapitalizmus kialakulásának (a protestantizmusról [Max Weber] vagy a zsidó vallásról [Werner Sombart] áthelyezve a hangsúlyt az írásbeliség széles körű elterjedése által lehetővé tett bürokratizálódásra – mint arról a III. fejezetben olvashatunk).

Fontos megjegyezni, hogy Demeter nem gondolja sem azt, hogy a szociologizáló hagyomány lehet az *egyetlen* értelmezési keret, melyben a XX. század magyar filozófiai teljesítményei elhelyezhetőek, sem pedig azt, hogy annak háttere előtt minden filozófiai törekvés értelmezhető lenne. A szociologizáló értelmezés határai jól kivehetően mutatkoznak meg a VI. és VII. fejezetben, melyek Lakatos Imre és Hauser Arnold munkásságának elemzésére tesznek kísérletet a hagyományon belül – és jutnak arra a következtetésre, hogy noha a problémafelvetés és hozzáállás tekintetében mindkét szerző erősen kötődik a szociologizáló hagyományhoz, tudomány- és művészetfilozófiájukat végül mégsem rendelik teljes mértékben a szociologizálás alá.

A tudományos tudás társadalmi meghatározottságára vonatkozó fejtegetések kapcsán azonban felmerülhet a kérdés, hogy Polányi Mihály munkássága miért nem kapott helyet a kötetben, akár önálló fejezet formájában is. (Hasonló, ám kisebb horderejű kritika mondható el a művészetszociológiai megközelítések szempontjából Antal Frigyessel kapcsolatban, aki szintén szerepelhetne hangsúlyosabban is a művészetrel foglalkozó fejezetben.) Amíg ugyanis Lakatos „objektív tudomány” és „szociológiai meghatározottság” kérdésében végül az előbbit helyezi az utóbbi elé, addig Polányi – mintegy megelőlegezve Thomas Kuhn későbbi belátásait – már az 1940-es évek végén azt az álláspontot képviselte, hogy a tudományos tudás létrejöttében központi jelentősége van annak a társadalmi rendszernek, mely fenntartja a kutatók és tanítványaik közötti hierarchiát és biztosítja a bevett tudományos igazságok átadását.⁴ Ezzel Polányi nem annyira az objektív világban, mint inkább a tudományágakon belüli tudásátadási folyamatok területén látja kialakulni a tudományos tudás előfeltételeit – ez a kép pedig szervesen illeszkedik a Demeter által felvázolt szociologizáló hagyományba.

Polányi tudományfilozófiáját, különösképp pedig a tudományos tudás társadalmi eredetére vonatkozó fejtegetéseit a nemzetközi recepció is elismeri – elég itt Mary Jo Nye legújabb monográfiájára utalni (Nye 2011).⁵ Mindezen túl az is megállapítható, hogy a szerző maga sem becsüli le Polányi fontosságát, hiszen a *Studies in East European Thought* idén tavasszal megjelent tematikus különszámának („The Origins of Social Theories of Knowledge”) szerkesztőjeként megjelenti Michael Hagner Polányival és Ludwik Fleckkel foglalkozó tanulmányát (Hagner 2012).⁶ Ezek alapján tehát joggal várna az olvasó Polányiról szóló fejtegetéseket

4 Ld. ehhez Polányi (1947), 28–48.

5 Nye, Mary Jo: *Michael Polanyi and His Generation*, University of Chicago Press, 2011.

6 Hagner, Michael: *Vision, Gestalt and Knowledge in the Age of Extremes: On the Historical Epistemology of Ludwik Fleck and*

vagy fejezetet, tekintve, hogy a könyv fejezetei végigkísérik a szociologizáló hagyomány kialakulását és továbbélését a XX. század elejétől napjainkig, egységes eszme- és filozófiatörténeti narratívát képezve. A Lakatossal és Hauserrel foglalkozó fejezetek, melyek a kötetben kerülnek először publikálásra, szervesen illeszkednek Demeter többi tanulmánya közé, így a kötet – a fent említett hiányosságok ellenére – eléri célját: egy évszázad filozófiai teljesítményéhez nyújt olyan értelmezési keretet, melyben felismerhető valami sajátosan *magyar* vonás.

A szociologizáló hagyomány pedig nem ér véget a XX. századdal, legalábbis erre engedhet következtetni a könyv két zárófejezete, melyek Heller Ágnes és Nyíri Kristóf filozófiájának és antropológiájának szociologizáló aspektusait elemzik; de még inkább a hagyomány továbbélésére utalhat Demeter Tamás saját filozófiai munkássága. Demeter legutóbbi monográfiájában a XX. századi analitikus filozófia egyik legfontosabb területén, az elmefilozófián belül képviselt olyan álláspontot, mely a mentális állapotok tulajdonítását alapvetően az interszubjektív megértés és értékelés eszközeként értelmezi – azaz a szubjektum helyett (a szociologizáló hagyományra jellemző módon) a társas viszonyokra helyezi a hangsúlyt, és amellet érvel, hogy mentális állapot-tulajdonításaink alapvetően *nem* tényállító diskurzusként értelmezendők, a sikeres kommunikációhoz és sikeres társassághoz viszont elengedhetetlenek.

A Demeter által ajánlott narratíva tehát mindenképp újdonságot hozhat a magyar eszme- és a filozófiatörténet-írásba azzal, hogy az általánosan elfogadott kép (a recepciótörténet) helyébe a gondolatok olyan közös jellemzőjét állítja, mely eddig jórészt reflektálatlan volt. Ez a reflexió pedig arra az eredményre is vezet, hogy Demeter könyve szintén a hagyomány részévé válik, és interdiszciplináris jellegéből kifolyólag méltán tarthat számot nem pusztán a hazai és nemzetközi filozófiai közélet, hanem a társadalom- és bölcsészettudományok egyéb képviselőinek érdeklődésére is.

Irodalom

- Demeter T. (2008) *Mentális fikcionalizmus*. Budapest: Gondolat.
- Hagner, M. (2012) Vision, *Gestalt* and Knowledge in the Age of Extremes: On the Historical Epistemology of Ludwik Fleck and Michael Polanyi. *Studies in East European Thought* 64, 91–104.
- Litván Gy. – Szűcs L. (szerk.) (1973) *A szociológia első magyar műhelye I-II*. Budapest: Gondolat.
- Némédi D. (2007) Durkheim Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2007/3–4, 149–174.
- Nye, M. J. (2011) *Michael Polanyi and His Generation – Origins of the Social Construction of Science*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Polanyi, M. (1947) *Science, Faith and Society*. London: Oxford University Press.